

A nemzeti identitást formáló intézményrendszerek

Bevezetés

Tanulmányomban a nemzeti identitásra helyezem a hangsúlyt, amit a nacionalizmus, valamint a nemzetépítés keretében vizsgállok. A nacionalizmust nem a szó negatív (és nem is pozitív) értelmében, hanem értéksemlegesen értelmezem, és folyamatként tekintem. Értelmezésemben a nemzet, valamint a nemzeti identitást a nacionalizmus terméke. Azokkal a szerzőkkel értek egyet, akik a nemzetet, a nacionalizmust a modern kor termékének tekintik, elsősorban azért, mert a modern kor óta szerveződnek a társadalmak nemzeti alapon. A nemzeti elv mentén való intézményesülés által teremődnek meg azok az intézmények, amelyek kialakítják, formálják a nemzeti identitást. Hozzá kell tennem: természetesen a modern kor előtt is beszélhetünk nemzeti tudatról; ezzel a kérdéssel azonban jelen írásomban nem foglalkozom, tekintettel arra, hogy a későbbi korra tehető, amikor a társadalmak túlnyomó többsége a nemzethez tartozónak tekinti magát.

A probléma

A nemzeti identitás az utóbbi években úgy a politikai diskurzusban, mint a szakmai megközelítésekben központi helyet foglal el. Politikusi és értelmiségi szövegekben azt adottnak, minden ember és csoport számára létezőnek tekintik. Általában olyan szövegösszefüggésekben találkozunk ezzel a fogalommal, mint a például „nemzeti identitás megerősítése és megőrzése”, „elnyomott nemzeti identitás helyreállítása”, „az irodalom, mint a nemzeti identitás letéteményese”, „a nemzeti identitás alapja az anyanyelv” stb. Értsd alatta, hogy minden egyénnek van egy nemzeti identitása, illetve minden nemzeti csoport rendelkezik valamilyen identitással, s ezt az identitást esetleg elfojtották.

Elemzésemben általánosan vizsgálom a nemzeti identitás kérdését, ám empirikus kérdésfelvetéseimet elsősorban a romániai viszonylatban teszem fel. Ezzel egyben azt is jelzem, hogy írásomban nagyobb hangsúlyt helyezek a nemzeti kisebbség identitására, mint a többségiére.

Romániánál maradván – bár hasonló kérdések bármely nemzeti szempontból sokszínű társadalomban feltehetőek – az identitás kapcsán megkerülhetetlen néhány kérdés. Éspedig: egy vagy több román, illetve magyar nemzeti identitásról beszélhetünk? A román identitáson túl van erdélyi, regáti és moldovai identitás? A magyarországi

magyar és az erdélyi magyar identitás egy értelmezési keretben elemezhető? (Érvényes ez a romániai román, illetve a moldáviai román identitásra is.) Létezik-e erdélyi identitás, illetve – amennyiben létezik – ez hogyan viszonyul a magyar nemzeti identitáshoz és a román nemzeti identitáshoz? Mi az, ami meghatározza az identitást? Ahhoz, hogy egy térségről vagy régióról beszéljünk, ahhoz szükség van-e regionális identitásra? Amikor például Közép-Európáról beszélünk, akkor feltételezünk egy Közép-Európai identitást, vagy a régiót a politika, a földrajz stb. határozza meg? Erdélyt akkor tekinthetjük egy régiónak, ha létezik egy erdélyi identitás? Létezhet-e regionális politika, ha nincs regionális identitás, vagy épp ez a regionális politika fogja megteremteni a regionális identitást? Ezek mind olyan – talán banális – kérdések, amelyek szerintem megkerülhetetlenek, amikor a nemzeti identitásról beszélünk.

Továbbá ott van az egyéni és kollektív (nemzeti) identitás kérdése. Mi az összefüggés a kettő között? Következtethetünk-e a kollektív nemzeti identitásból az egyéni nemzeti identitásra, vagy fordítva? Amikor magyar vagy román nemzeti identitásról beszélünk, akkor román és magyar egyén nemzeti identitásáról beszélünk, vagy feltételezzük, hogy a románok, illetve a magyarok valamilyen közös identitással rendelkeznek, amely jellemző mindazokra, akik ahhoz a bizonyos csoporthoz tartoznak? Egyetlen identitásunk van vagy több? Ezen belül beszélhetünk-e több nemzeti identitásról? Gondolok itt például arra, hogy a vegyes házasságból származóknak két nemzeti identitásuk van, és kérdés, hogy ezek milyen viszonyban állnak egymással? Lehet-e nemzeti identitást váltani? Az is megkerülhetetlen, hogy vajon a nemzeti identitást a származás, a család, a szocializáció határozza meg, vagy teljesen szabadok vagyunk az identitásunk megválasztásában? Az utóbbira a politikai filozófia két lehetséges választ ad. A liberális politikai filozófia szerint a szabadság arra is kiterjed, hogy bármikor megválasszuk az identitásunkat. És ez a választás a tulajdonképpen szabadságunk. Ezzel szemben a kommunitárius politikai filozófia azt állítja, hogy egy közösségbe születve, és abban a kultúrában szocializálódva az adott közösség identitását fogjuk magunkénak tekinteni. Ez esetben a közösség az, amely meghatározza, hogy hogyan viszonyuljunk a világhoz, és szabadságunk a közösség feltételezett céljainak megvalósításából áll.

Tovább menve, szituacionális, konstruált az identitás vagy esszencialista, állandó? Vajon a nemzeti identitást konstansként értelmezhetjük vagy változik az idő folyamán? A magyarok vagy románok esetében ugyanarról a nemzeti identitásról beszélhetünk példának okáért a 19. század második felében és a huszadik század végén? Hasonlóan, mint a polgári és etnikai nacionalizmus esetében, ebben az esetben is külön kell válasszuk az alanyt a jelzőtől.¹ A nemzeti, etnikai, politikai, társadalmi stb. a jelző, az identitás pedig az alany. A *milyen*, illetve a *mi* kérdésével állunk szemben.

Megközelítésemben a nemzeti identitás nem pedig az etnikai identitás fogalmát használom. A központi kérdésem nem az, hogy mi, illetve milyen a nemzeti és a nemzeti kisebbségi identitás, hanem az, hogy az milyen elméleti keretben értelmez-

¹ Kántor Zoltán (2000): Polgári nacionalizmus? *Provincia*, 7. sz.

hető, valamint vizsgálom a folyamatok, az intézmények szerepét a nemzeti, illetve kisebbségi identitás alakításában. A nemzeti kisebbségek identitását is nemzeti identitásnak tekintem, azaz azonos kategóriájú fogalmakról van szó.

Azokkal értek egyet, akik a nemzetállam megerősödését látják Európa keleti részén, viszont ugyanakkor észreveszik erodálását, átalakulását is. Éppen ezért igen időszerűek azok a kérdések, amelyek a (részleges) szétfejlődés identitáspolitikáját feszegetik. A politika által egyedüli legitimként elismert nemzeti identitás mellett egyre határozottabban megjelennek a regionális és lokális identitások. Ezek időnként törvényszerűen szembe kerülnek a nemzeti identitással. Az utóbbi már nem ad kielégítő választ és biztonságot az átalakulással járó feszültségekre. Térségünkben most még kevés realitása van, és éppen ezért nagyon elméleti kérdés az európai identitásról beszélni, viszont nem kizárt, hogy az nálunk is új dimenziót fog nyitni. Szmély szerint szkeptikus vagyok egy olyan mozgósító erejű európai identitás kialakulását illetően, mint amilyenek jelenleg a nemzeti identitások, viszont a „civilizált nyugatot” jelentő Európa, amelybe Magyarország és Románia is tartozni fog a közeljövőben, mindenképp új köteléket fog jelenteni. Főleg abban az esetben, ha a „huntingtoni jósolat” netán valósággá válik.

Nacionalizmus, nemzetépítés és nemzeti identitás

A nemzeti identitásról csupán a nacionalizmus és a modern nemzetek kialakulása óta beszélhetünk. Ekkor válik a nemzeti elv társadalomszervező elvvé. Bár tegyük hozzá, hogy valamilyen nemzeti és etnikai identitásról, nemzeti tudatról már a mai értelemben vett nemzetek kialakulása előtt is beszélhetünk.² Ennek azonban kevés köze van a mai értelemben vett nemzeti identitáshoz, ez csak azokban a megközelítésekben kap jelentős szerepet, amelyek a modern nemzetek kialakulását egy pre-modern etnikai maghoz kötik.³ Nem áll szándékomban sem megkérdőjelezni ezt az álláspontot, sem a jelentőségét csökkenteni, hanem minőségi különbséget teszek a nemzeti elven (is) szerveződő társadalmak és azt megelőző helyzet között. A modern (instrumentalista, konstruktivista) és az pre-modern (etnoszimbolista, etnicista) megközelítések közötti vita feloldhatatlan, abban viszont konszenzus van, hogy a modern korban végbemenő társadalmi átalakulás intézményesíti a nemzeti elv mentén szerveződő társadalmakat. Ez nem azt jelenti, hogy más társadalomszervező elvek teljesen elvesztették volna jelentőségüket, viszont a nemzeti alapú intézményesülés egyre inkább központiává válik. A modernizáció következménye nemcsak a nacionalizmus, hanem a tömegtársadalmak létrejötte is. A képviselői demokrácia, az iparosodás számára szükség volt egy társadalmi kohézióra és egy kontextus

² Ezt bizonyítja Liah Greenfeld (1992) *Nationalism: five roads to modernity*. Cambridge MA, Harvard University Press

³ Gondolok itt Anthony D. Smith munkásságára, aki – támadva a modern, instrumentalista, konstruktivista megközelítéseket – azt állítja, hogy nem érthető meg a nemzetek kialakulása, amennyiben nem létezik egy bizonyos etnikai alap, amelyből a modernizáció során kialakul a nemzet.

mentesen kommunikáló populációra.⁴ A nacionalizmus, a nemzetépítés épp ezt teremti meg.

Walker Connor meglátása szerint nem az a kérdés, hogy „mi a nemzet?” (*what is a nation?*), hanem az, hogy „mikor van egy nemzet?” (*when is a nation?*). Ezzel azt sugallja, hogy a nemzet mibenléte nem határozható meg, és kialakulása semmiféleképpen nem köthető egy évszámhoz, hanem egy olyan folyamatról van szó, amelynek végeredménye, hogy egy adott ponton a csoporthoz tartozók többsége egy bizonyos nemzethez tartozónak tekinti magát.⁵ Értelmezésben ez az a pont, amikor egy kialakult nemzeti identitásról beszélhetünk. A nemzetek kialakulását követő nemzetépítési folyamat végeredménye egy bizonyos egyéni és kollektív nemzeti identitás kialakulása. Miroslav Hrochnak a nemzet kialakulásra vonatkozó modellje is hasonlóképpen értelmezhető.⁶ Az elit, az értelmiségi etnográfiai gyűjtő munkájára alapozva megfogalmazza saját – vélt vagy valós – nemzetére vonatkozó igényeit (politikai jogkövetelés formájában), és amikor ennek a programnak a támogatására sikerül rávenni a tömegeket, akkor beszélhetünk a nemzet kialakulásáról. Ez feltételezi, hogy az adott csoport megcélözva érzi magát a nemzeti üzenettől, és tömegméretekben támogatja azt. Connornál a nacionalizmus elemzésében az igazi kérdés nem az, hogy miért nacionalista az elit, hanem az, hogy miért válaszolnak pozitívan a tömegek a nemzeti üzenetre. Az elit programjának támogatása, illetve a pozitív válasz a tömegek részéről csak egy kialakult nemzeti identitás mellett lehetséges. Mindkét esetben nemzeti társadalmi cselekvésről beszélhetünk. Max Weber egyenesen a nemzet alakulás feltételeként tételezi a közös politikai cselekvést.⁷

A nemzetépítési politika identitáspolitika is egyben. A társadalom kohéziójának megteremtése tulajdonképpen a közös értékek, mítoszok, szimbólumok és történelem kialakítása.

A nemzeti identitás kérdését a nemzetépítés elméleti keretében elemzem. A nemzetépítést olyan intézményesülés, amely a nemzeti elvet helyezi a középpontba. Az államok, pártok, szervezetek elitjei infrastruktúrájukon keresztül – a nemzetet központi értéknek tekintve – erősítik csoportjuk kohézióját. Ezeknek a politikáknak a célja a nemzeti identitás megteremtése vagy megerősítése. A párhuzamos, gyakran egymással konfliktusban álló nemzetépítések ennek megfelelően olyan nemzeti identitásokat eredményeztek, amelyek egymással szemben határozzák meg magukat. A nemzeti politika, a nacionalizmus számára a célcsoport a saját csoportjához tartozónak tekintett egyén, illetve a sajátjának tekintett csoport. Rájuk irányul a nemzetépítés és az identitáspolitika. Külön konfliktusforrás, amikor a két nemzet-

⁴ Gellner, Ernest (1983): *Nations and Nationalism*. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell

⁵ Connor, Walker (1994): *Ethnonationalism: the quest for understanding*. Princeton & New Jersey: Princeton University Press

⁶ Hroch, Miroslav (1993): „From National Movement to the Fully-formed Nation: the nation-building process in Europe”. *New Left Review*, No. 198 (March-April)

⁷ Weber, Max (1992): *Gazdaság és társadalom: a megértő szociológia alapvonalai*. (2/1. k. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó) „Etnikai közösségi kapcsolatok” fejezete és Weber, Max (1996): *Gazdaság és Társadalom: a megértő szociológia alapvonalai* (2/3. k. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó) „A ’nemzet’” fejezete.

építés ugyanazt a csoportot tekinti sajátjának. Nem véletlenül nincs megegyezés a nemzeti kisebbségek meghatározása körül.

Az előbbieket alapján, úgy vélem, hogy sokkal gyümölcsözőbb az elemzés hangsúlyát azokra az intézményekre helyezni, amelyek az identitásalakítást tűzik ki célul, és természetesen azokra is, amelyek ezt közvetlenül teszik. Azt, hogy milyen is az az identitás, amely ezáltal alakul – szerintem legalábbis – sohasem fogjuk megtudni.

A nemzeti identitást a politikai és kulturális elitek alakítják az általuk megteremtett, illetve átalakított intézményrendszer révén. A különböző aktorok – az állam, a politikai pártok, így az etnikai pártok is, az értelmiségiek – megteremtik, vagy hatással vannak az illető állam infrastrukturális hatalmára, illetve kisebbségek esetén hasonló jellegű infrastruktúrákat alakítanak ki. Ezen keresztül intézményesül egy bizonyos nemzet-felfogás, aminek eredményeként kialakul valamilyen féle nemzeti identitás, amely később mobilizálható. A mítoszok, az emlékezet, a történelem „hivatalos” verziói stb. tulajdonképpen ezen az intézményrendszeren, infrastruktúrán „csorog le a nép tudatába”. Ez a politika arra irányul, hogy letisztázzon, egyértelmű identitású csoporttagok legyenek, akik bármikor mozgósíthatók nemzeti célok érdekében, és akiknek a lojalitására építeni lehet. A tulajdonképpeni lényeg nem az, hogy mindenki ugyanúgy értelmezze román vagy magyar nemzeti identitását, hanem, hogy az emberek azt gondolják: nemzettársának is ugyanolyan a nemzeti identitása.

Mint említettem, a nemzeti identitás a nacionalizmus korában alakul ki, amikor is a nemzeti elv mentén szerveződnek a társadalmak. Ez egyértelműen egy felülről irányított folyamat, amely során megteremtődnek a nemzeti intézmények, központi szerepet kap a többségi kultúra és nyelv, illetve az illető nemzeti hagyományok és történelem. Konkurens identitástermelést végeznek az illető államban élő nemzeti kisebbségi elitek. Egy sikeres nemzetépítési folyamat végeredménye, egyebek mellett, a nemzeti identitás megteremtése. A nemzet szubjektív meghatározása arra fekteti a hangsúlyt, hogy ahhoz, hogy egy nemzetről beszélhessünk, az ahhoz tartozóknak is így kell ezt érezniük. A nemzet meghatározásában az objektív kritériumokat középpontba helyezők viszont azt állítják, hogy a nemzethez tartozás bizonyos vérségi, kulturális, nyelvi feltételekhez kötött. A nemzeti identitásra vonatkozólag pedig az a feltételezésük, hogy önmagában ezeknek az objektív feltételeknek a megléte automatikusan generál egy bizonyos nemzeti identitást.

A fentebb említett intézmények révén valósítható meg az identitáspolitika, amelynek lényege Craig Calhoun megfogalmazásában: „Ahhoz, hogy az identitáspolitika működjön, az al csoportoknak nem szabad különbségeiket hangsúlyozniuk, inkább el kell fogadniuk egy közösség vonatkoztatási keretet, amelyen belül egységük szembe tünőbb.”⁸

Identitáspolitika gyanánt értelmezhető a román történelem tankönyvek körülötte vita, valamint a romániai magyar iskolákban használt magyarországi tankönyvek

⁸ Calhoun, Craig (1997): Társadalomelmélet és identitáspolitikák. In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest: Osiris, 108.

kérdése is. Az előbbiek más-más nemzeti identitást sugallnak, és ebben az értelemben a Sorin Mítu féle történelem-tankönyv az, amelyik leginkább megkérdőjelezi a román nemzeti identitás kánonjait. Az utóbbiak esetében pedig épp a magyar nemzeti identitás megerősödésétől félnék azok, akik e tankönyveket szeretnék betiltatni. Ebből is látszik, hogy mekkora jelentőséget tulajdonítanak az éltek az identitás alakításában a történelemnek.

A státustörvény, valamint a többi, a határokon túl élő nemzettársakra vonatkozó törvény úgyszintén felveti a nemzeti identitás kérdését. Azon túl, hogy a magyar nemzet újraintézményesítéséről van szó, kifejezésre jut, hogy egy magyar nemzet van, ellentétben a több magyar nemzet modelljével. Identitáspolitikailag ennek az a jelentősége, hogy a határon túl élő magyarok számára olyan opciót nyújt, amelyik a magyar nemzeti identitás felvállalását segíti elő a bizonytalanok számára. Elméleti szinten felvetődik az identitásválasztás szabadságának és az identitás objektív vetületének kérdése.

A nemzeti identitás sokkal inkább a társadalmi cselekvéskor érhető tetten, olyan helyzetekben, amikor egy nemzetileg releváns konfliktus van.

Benedict Anderson⁹ számára nem az a lényegbevágó kérdés, hogy miért hajlandók az emberek háborúba vonulni, ölni a nemzetükért, hanem az, hogy miért hajlandók ugyanannak az eszmének a nevében meghalni? A politikai filozófia sem érzéketlen a kérdés iránt, így Yael Tamir¹⁰ azt a folyamatot írja le, hogyan győzi meg az állam a katonákat, a nemzet eszméjére hivatkozva, hogy áldozzák fel az életüket az államért. Tanulmánya kiemeli, hogy a nemzet az eszme, amire hivatkozva, vagy aminek nevében mobilizálni lehet az embereket.

Az előbbiek alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a nemzeti identitás kialakulása a nacionalizmus és a nemzetek kialakulásával függ össze, illetve azt, hogy ameddig nemzeti alapon szerveződik a – többségi és kisebbségi – társadalom, addig a nemzeti identitásra való hivatkozással mozgósítani lehet a különböző csoportokhoz tartozó egyéneket az elit által megfogalmazott nemzeti célok érdekében.

Ahol ezek a fázisok kimaradnak, ott ezek a kérdések másként tevődnek fel. Például a csángókról Tánzos Vilmos a következőket állapítja meg:

„A moldvai csángó identitást máig döntően határozza meg az a tény, hogy ez az egyetlen olyan etnikai csoport, amely a XIX. század első felében kimaradt azokból a nagy történelmi folyamatokból, amelyek a modern polgári magyar nemzetet megteremtették (nyelvújítás, a reformkor politikai és kulturális mozgalmi, az 1848-as szabadságharc), és így voltaképpen nem is vált a polgári magyar nemzet részévé. A magyarsággal való nyilvánvaló nyelvi, kulturális, genetikai stb. azonosság ellenére a polgári nemzetekre jellemzőnek tartott legfontosabb egységesítő tényezőkkel a moldvai csángóság nem rendelkezik.”¹¹

⁹ Anderson, Benedict (1983): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso

¹⁰ Tamir, Yael (1997): *Pro Patria Mori: Death and the State*, in Robert McKim & Jeff McMahan (szerk.): *The Morality of Nationalism*. Oxford University Press, 227–241.

Hasonló Pozsony Ferenc meglátása is velük kapcsolatban:

„Mivel a nemzetépítés korában a Kárpátok gerincén meghúzódó országhatáron kívül éltek, nem vettek részt a polgári magyar nemzet megteremtésének legfontosabb eseményeiben, de sokáig kimaradtak a román nemzetépítés jelentősebb folyamataiból is.”¹²

Ahol kimaradt a nemzetépítés, ott nem beszélhetünk nemzeti identitásról.

Külön elemzést érdemelne a cigányság kérdése. Beszélhetünk-e esetükben nemzetépítésről, és az ennek következményeképpen kialakult nemzeti identitásról?

Az identitást formáló intézmények

A legfontosabb identitást alakító intézmény az állam. Az állam egyaránt alakítja a többségi nemzet és a nemzeti kisebbségek identitását. Az állam és intézményei mellett a pártok, a sajtó és a civil társadalom intézményei gyakorolnak hatást a nemzeti identitásra. Anélkül, hogy lebecsülnénk a többi intézményt, ebben a tanulmányban csupán az államról és az RMDSZ-ről fogok értekezni. Lássuk először az államot.

A nemzetállam, mint a modern kor terméke, ellátja mindazokat a funkciókat, amelyek egy állam működéséhez szükségesek, és mindezt úgy, hogy politikáját a nemzeti elv mentén szervezi meg. Minket elsősorban ez a vetület érdekel. Megközelítem a nemzetállami logikával és politikával foglalkozom, anélkül, hogy morálisan értékelném. Természetes, hogy ez a politika kedvezőtlen a nemzeti kisebbségek számára, és kétséges, hogy ez a politika morálisan igazolható. Számomra a jelenség elemzése és értelmezése az egyetlen megközelítési szempont. A nemzetállami politika természetesen nem csupán térségünkre és a jelen korra jellemző; elég csak a dualizmus kori Magyarországra¹³ vagy a 19. századi Franciaországra¹⁴ gondolni. Nem áll szándékomban a nemzetállami politika elítélése vagy felmentése, csupán a mechanizmusokat és a logikát kívánom megragadni, és azt bizonyítani, hogy ez minden nemzetállam lényegéhez tartozik. Ezt a logikát nem látni a kisebbségi politika félreértelmezéséhez vezet, illetve a morális alapú érvelések hálójába bonyolódást jelent. Michael Mann meghatározása alapján az állam négy elemet foglal magában, éspedig: az intézmények és alkalmazottaik *differenciált* összességét (1), mely a *központot* képezi, és ahonnan a politikai viszonyok kihatnak (2), ugyanakkor leföd egy *meghatározott területet* (3), mely fölött az állam *autoritativ és kötelező erejű szabályalkotó* monopóliumát gyakorolja, s amelyet a fizikai erőszak eszközei fölötti monopóliuma támogat.¹⁵ Mann szerint az állam kétféle hatalommal

¹¹ Tánzos Vilmos (1997): A moldvai csángók lélekszámáról. *Magyar Kisebbség*, Új f. III, 1–2. sz.

¹² Pozsony Ferenc (2001): A moldvai csángók identitásáról. *Provincia*, II. évfolyam, 10. sz.

¹³ Annak ellenére, hogy Magyarország nem nevezhető a szó klasszikus értelmében szuverén nemzetállamnak az említett időszakban, a Magyarország területén élő kisebbségpolitika – egyes deklarációk ellenére – nyugodtan tekinthető nemzetállami politikának.

¹⁴ Weber, Eugene (1979): *Peasants into Frenchmen: the modernization of rural France, 1870–1914*. London: Chatto and Windus

rendelkezik: despotikus és infrastrukturális hatalommal. A despotikus hatalom a weberi értelmezéshez áll közelebb, és a régebbi államalakulatokra jellemző. Az infrastrukturális hatalom pedig a modern államra jellemző, amely az infrastruktúráján keresztül gyakorolja a hatalmát és ezáltal ma jobban ellenőrizheti és befolyásolhatja állampolgárait, mint bármikor a történelem során. Ezt a politikai ellenőrzés logisztikájának fejlődésével magyarázza. Értelmezésében az állam funkciói a belső rend fenntartása, a katonai védelem, a kommunikációs infrastruktúra fenntartása, valamint a gazdasági redisztribúció. Ezek az infrastruktúrákon keresztül gyakorolja, illetőleg ez által konszolidálja területileg a hatalmát. A mi szemszögünkben az a fontos, hogy ezt milyen ideológia nevében teszi. A nemzeti elven való szerveződés áthatja ezeket az infrastruktúrákat, és ez által intézményesíti a nemzeti elven való szerveződést, valamint szocializálja a lakosságot. Amennyiben a nemzet az egyik központi érték, ez meg fog jelenni ezekben a struktúrákban is. Ezáltal az állam a nemzeti identitást is meghatározza.

Ralph Grillo nyomán két mechanizmust különböztethetünk meg: a politikum etnicizálódását és az etnikum politizálódását.¹⁶ Az előbbi az állami kereten belüli nemzeterősítő politikákra, míg az utóbbi az etnikai szerveződésre alapozó politikum (állam) megteremtésére vonatkozik. A szakirodalom inkább az etnikum politizálódásával foglalkozott és kevesebb figyelmet szentelt a már meglévő állami keretekben zajló nemzeterősítő nacionalizmusnak.¹⁷ Ez utóbbi politikák azok, amelyeket nemzetállami politikáknak nevezünk és a nemzeterősítő nacionalizmus fogalmi körében értelmezhető.

Az állam és nemzet viszonya kulcskérdés a nacionalizmus elemzésében. Ernest Gellner a nacionalizmust úgy határozza meg, mint azt a politikai elvet, amely azzal a törekvéssel írható le, hogy az állam és a nemzet határai egybeessenek.¹⁸ Ez a jelenlegi nemzetállami törekvés is. Történelmileg vizsgálva a folyamatokat, elméleti szinten megállapíthatjuk, hogy két modell uralja a nemzetállamok kialakulását. Az egyik esetben először alakult ki az állam, majd a nemzetépítés folyamánként a nemzet, míg a másik esetben az etnokulturális értelemben vett nemzet teremtette meg magának az államot. A megalakulás időszakában egyik esetben sem beszélhetünk szociológiai értelemben vett nemzetállamokról, viszont nemzetállamként való meghatározásuknak és nemzeterősítő nacionalizmusuknak köszönhetően egyre inkább megvalósulni látszott a kitűzött cél: az etnikailag homogén nemzetállam. Az a nemzetállam, amely megfelel az 'egy állam egy – nemzet' elvnek, a való-

¹⁵ Mann, Michael (1986): „The Autonomous Power of the State: its origins, mechanisms and results”, in John A. Hall (szerk.): *States in History*. Basil Blackwell

¹⁶ Grillo, Ralph D. (szerk.) (1980): *“Nation” and “State” in Europe: anthropological perspectives*. London: Academic Press

¹⁷ Brubaker, Rogers (1996): *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press

¹⁸ Gellner, Ernest (1983): *Nations and Nationalism*. Cambridge University Press

ságban nem létezik, viszont a többségi nemzet – az államapparátust, az infrastruktúrát felhasználó – törekvése ezt a célt tartja elérendőnek.

Az első világháborút követően felbomlottak a többnemzetiségű birodalmak és kialakultak, nagyjából a jelenlegi határokkal, az új államok. Ezek az államok befejezetlen nemzetállamoknak tekintették magukat, és fő céljuknak az „igazi” nemzetállam megteremtését tartották. Mégpedig olyan nemzetállamét, amely a többségi nemzeté és a többségi nemzet érdekeit szolgálja. Az „igazi” nemzetállam megteremtése egyszerre jelenti az etnikai homogenizációt, valamint az új területek adminisztratív, bürokratikus inkorporációját. Ilyen értelemben egyszerre vannak jelen az állami és nemzeti célok.¹⁹ Ezek a politikák lehetnek kirekesztők és befogadóak is. Ezt Brubaker a lengyel példán mutatja be, amikor is az újonnan alakult lengyel állam 1918 után egy befogadó, asszimiláló politikát folytat a keleti határokon élő szláv kisebbségek, míg egy kirekesztőt a nyugati határnál élő német kisebbség, valamint a városi zsidóság irányában.²⁰

A nemzetállami politika kifejeződik formálisan és informálisan. Formális szinten elsősorban a jogrendszerben, s itt két részre oszthatjuk, a kemény illetve puha rendelkezésekre. Az előbbi esetben gondolunk az alkotmányra – amelyben az államforma mellett a hivatalos nyelvet is meghatározzák –, az oktatáspolitikára, a magán és közösségi javak tulajdonba vételére, illetve visszaszolgáltatására. Az utóbbi esetben pedig a kulturális és nemzeti örökség meghatározására, vagy a történelem hivatalos verzióira. Az előbbieket intézményes, míg az utóbbiak ideológiai szinten fejezik ki a nemzetállami jelleget. E politikának az informális vetületéről akkor beszélhetünk, amikor végrehajtását vizsgáljuk helyi szinten.

Brubaker szerint a nemzeterosztó politika a következő előfeltevésekre, cselekvéseken és mechanizmusokon alapszik:²¹ 1. létezik egy etnokulturális értelemben meghatározott többségi nemzet, amely megkülönböztethető az állampolgárságok összességétől; 2. azon az eszmén alapszik, hogy ez a csoport tulajdonosa az államnak; 3. e csoport nem rendelkezik teljes tulajdonjoggal az állam fölött; 4. a felsoroltak miatt tenni kell valamit, hogy biztosítani lehessen a többségi nemzet hegemoniáját (ezt nyelvi és kulturális politikával, demográfiai managementtel, illetve a gazdasági jólét biztosításával igyekszik elérni); 5. e politika alátámasztására a múltbeli sérelmek és diszkrimináció hatásának ellensúlyozása szolgál; 6. ilyen alapon van mozgósítva az államapparátus.

A fentiekből kitűnik, hogy az állam egyszerre erősíti a többségi nemzeti identitást, és gyengíti a nemzeti kisebbségek intézményrendszerét, ami által egyúttal gátolja a kisebbségek nemzeti identitását alakító intézményeit.

¹⁹ Ennek értelmében téves azoknak a szerzőknek a nézete, akik például azt állítják, hogy az újonnan alakult román állam fő célja a magyar kisebbség beolvasztása, illetve kitelepítése volt. Legalább annyira fontos volt az egységes politikai, gazdasági és adminisztratív rendszer megteremtése, amelynek egyik egyáltalán nem mellékes következménye a magyarellenes intézkedések sora.

²⁰ Brubaker, i. m.

²¹ Brubaker, i. m.

A nemzeti kisebbségek vonatkozásában, a brubakeri megközelítés alapján egy hasonló mechanizmust vezethetünk le: 1. a nemzeti kisebbség etnokulturális értelemben megkülönbözteti magát az állampolgárok összességétől; 2. a nemzeti kisebbség jogfosztottnak és másodrendűnek érzi magát a nemzetállamban; 3. ahhoz, hogy ezt ellensúlyozza, valamilyen típusú autonómiát és önálló intézményrendszert igényel; 4. ennek elérése érdekében mozgósítja a kisebbséghez tartozókat és megszervezi etnikai/nemzeti szervezeteiket.

A kisebbségi intézményrendszer ellensúlyozni kívánja az állami – általában kisebbségellenes – befolyást a kisebbségi intézményrendszerre. A nemzeti kisebbségek esetében – a mi esetünkben a romániai magyarság – a legfontosabb identitást alakító intézmény a kisebbség érdekeit képviselő politikai szervezet. Jelenleg az RMDSZ fogalmazza meg és jeleníti meg a romániai magyarság igényeit. Ezzel az RMDSZ erősíti a külön társadalom, a külön nemzet tudatát, hisz egy kisebbség politikai szervezete csak a többséggel, valamint az állammal szemben tudja magát és ezáltal közösségét meghatározni. Az RMDSZ kettős funkciót tölt be. Egyrészt politikai pártként vesz részt a romániai politikai életben, másrészt társadalomszervező feladatokat lát el a romániai magyar társadalom vonatkozásában. Az RMDSZ kifejezetten erősíti a – románok és magyarok közötti – határokat, befele pedig erősíti a kötelekeket. A társadalomszervezési feladatok ellátása elsősorban magyar intézmények kialakítását és erősítését jelenti. Azon intézményekét, amelyek az identitásalakításban játszanak szerepet. Tulajdonképpen azt is állíthatjuk, hogy az RMDSZ célja kellő számú és szervezetszerű intézményen keresztül lehetőleg minden romániai magyart elérni. Kis túlzással azt is állíthatjuk, hogy a nemzet (nemzeti kisebbség) határai addig tartanak, ameddig az intézményrendszere elér. Az RMDSZ a román és a magyar állam által is meghatározott arénában tematizálja a romániai magyarság számára fontos kérdéseket. Az RMDSZ-hez többnyire lojális magyar nyelvű sajtó közvetíti a társadalom felé ezeket a kérdéseket. A sajtóban folyó vitáknak pedig, az ideiglenes társadalom (pontosabban az elit) megosztó hatása ellenére, hosszútávon sokkal fontosabb az a hatása, hogy központba helyez egy-egy témát. Az utóbbi időszakban az egyetem kérdése, a kormánykoalíciós részvétel, valamint a státustörvény volt ilyen. Az összes politikailag és nemzeti szempontból releváns kérdés valamilyen formában az RMDSZ-hez kötődik. Akár úgy, hogy a diskurzus központjában áll, akár úgy, hogy az intézményeket működteti.

Természetesen fent csupán vázoltam a kérdéseket, egy az intézményeket aprólékosan megvizsgáló kutatás kimerítőbb választ adhat a felvetésekre.

Következtetések

Tanulmányomban kísérletet tettem arra, hogy egy elméleti keretet vázoljak fel az identitást formáló intézményrendszeréről. Állításom az, hogy a nemzeti identitás-ára összpontosítva nem jutunk messzire az elemzésben. Nézetem szerint csupán azokat az intézményeket vizsgálhatjuk, amelyek befolyásolják a nemzeti identitást.

Ezek az intézmények teremtik meg, alakítják azt a kollektív nemzeti identitást, amely mobilizálható az elit által megfogalmazott célok elérése érdekében. A nemzeti kisebbségek esetében a legfontosabb identitást alakító intézmények az állam és az etnikai párt. Ezek az intézmények infrastrukturális hatalmukra támaszkodva formálják a nemzeti identitást. A romániai magyarság esetében a román állam teremt meg azokat a kereteket, amelyekben az RMDSZ – és más magyar intézmények – megszervezhetik a romániai magyar társadalmat. Az RMDSZ, amely elemzéseim szerint nemzetépítő politikát folytat, az intézményrendszer megteremtésén és fenntartásán keresztül nemzeti identitás formáló hatást gyakorol a romániai magyarokra. Megközelítésemben erről az identitásról viszonylag kevés megbízható információval rendelkezünk, viszont a romániai magyarság politikai cselekvését vizsgálva látható, hogy az elit nemzeti üzeneteire pozitívan válaszol.

BIBLIOGRÁFIA

- Anderson, Benedict (1983): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso
- Balakrishnan, Gopal (szerk.) (1996): *Mapping the Nation*. London & New York: Verso
- Barth, Frederik (1969): *Ethnic Groups and Boundaries: the social organization of culture difference*. Boston: Little, Brown and Company
- Barth, Frederik (1994): „Enduring and emerging issues in the analysis of ethnicity”, in Vermeulen, Hans – Govers, Cora (szerk.): *The Anthropology of Ethnicity: beyond 'Ethnic Groups and Boundaries'*. Amsterdam: Het Spinhuis
- Brubaker, Rogers (1996): *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press
- Brubaker, Rogers and Cooper, Frederick (2000): Beyond „identity”, *Theory and Society*, Nr. 29.
- Calhoun, Craig (1993): „Nationalism and Ethnicity”. *Annual Review of Sociology*, Vol 19.
- Calhoun, Craig (1997): „Társadalomelmélet és identitáspolitikák”, in Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest: Osiris
- Connor, Walker (1994): *Ethnonationalism: the quest for understanding*. Princeton & New Jersey: Princeton University Press
- Gellner, Ernest (1983): *Nations and Nationalism*. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell
- Greenfeld, Liah (1992): *Nationalism: five roads to modernity*. Cambridge MA, Harvard University Press
- Grillo, Ralph D. (szerk.) (1980): „Nation” and „State” in Europe: anthropological perspectives. London: Academic Press
- Hroch, Miroslav(1993): „From National Movement to the Fully-formed Nation: the nation-building process in Europe”. *New Left Review*, No. 198 (March-April)
- Jenkins, Richard (1994): „Rethinking ethnicity: identity, categorization and power”. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 17, Nr. 2, April
- Jenkins, Richard (1997): *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London: Sage Publications
- Kántor Zoltán – Bárdi Nándor (2001): Az RMDSZ és a kormánykoalíció (1996–2000). In Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár: Szórvány Alapítvány

- Kántor Zoltán (2000): Kisebbségi nemzetépítés – a romániai magyarság, mint nemzetépítő kisebbség. *Regio*, 2000. 3. sz.
- Kántor Zoltán (2000): Polgári nacionalizmus? *Provincia*, 7. sz.
- Kántor Zoltán (2001): Az identitás kapcsán. *Provincia*, 11. sz.
- Kántor Zoltán (2001): A magyar nemzetpolitika és a státustörvény. In Bárdi Nándor és Lagzi Gábor (szerk.): *Politikai és nemzeti identitás Közép-Európában*. Budapest: Teleki László Alapítvány
- Linz, Juan J. (1993): „State building and nation building”. *European Review*, Vol. 1, No. 4.
- Mann, Michael (1986): „The Autonomous Power of the State: its origins, mechanisms and results”, in John A. Hall (szerk.): *States in History*. Basil Blackwell
- Mann, Michael (1993): „Nation-States in Europe and Other Continents: Diversifying, Developing, Not Dying”. *DAEDALUS*, Vol. 122 (3)
- Nairn, Tom (1997): *Faces of Nationalism: Janus Revisited*. London: Verso
- Pozsony Ferenc (2001): A moldvai csángók identitásáról, *Provincia*, II. évfolyam, október
- Schlesinger, Philip: „On National Identity: some conceptions and misconceptions criticized”. In Hutchinson, John and Smith, Anthony D. (szerk.) (2000): *Nationalism: critical concepts in political science*. London & New York: Routledge
- Smith, Anthony D. (1991): *National Identity*. London: Penguin
- Smith, Anthony D. (1994): „The problem of national identity: ancient, medieval and modern?”. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 17, Nr. 3 July
- Tamir, Yael (1997): Pro Patria Mori: Death and the State, in Robert McKim & Jeff McMahan (szerk.): *The Morality of Nationalism*. Oxford University Press
- Tánczos Vilmos (1997): A moldvai csángók lélekszámáról. *Magyar Kisebbség*, Új f. III, 1–2. sz.
- Verdey, Katherine (1996): „Wither 'Nation' and 'Nationalism'?”, in Gopal Balakrishnan (ed.): *Mapping the Nation*. London & New York: Verso
- Weber, Eugene (1979): *Peasants into Frenchmen: the modernization of rural France, 1870–1914*. London: Chatto and Windus
- Weber, Max (1992): *Gazdaság és társadalom: a megértő szociológia alapvonalai*. 2/1. k. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó
- Weber, Max (1996): *Gazdaság és társadalom: a megértő szociológia alapvonalai*. 2/3. k. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó